

А. И. Груша, *Канцелярия Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV — першай паловы XVI ст.*, Мінск 2006, 213 с.

Recenzowana książka wyszła spod pióra białoruskiego historyka Aleksandra Gruszy związanego z Białoruską Akademią Nauk w Mińsku. Autor w swoim dorobku posiada kilka publikacji poświęconych funkcjonowaniu kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego i Metrycy Litewskiej w XV i XVI w.¹ Zajmował się między innymi badaniami nad formularzami wpisów i reorganizacją kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1516-1522/1523, a także pracami edytorskimi nad 44 tomem Metryki Litewskiej. Omawianą tu pracę A. Gruszy można uznać za podsumowanie jego dotychczasowych badań nad kancelarią państwa litewskiego w XV i XVI w.

Zasadnicza część studium składa się z przedmowy, siedmiu rozdziałów oraz zakończenia. W opinii autora, zawartej we wstępie, funkcje, struktura, skład osobowy, osobliwości organizacji kancelarii i prowadzenia spraw, a także oznakowanie wychodzących z niej dokumentów stanowią wciąż problem niezbadany przez historyków. Przeprowadzone już rozważania dotyczyły przede wszystkim praktycznej działalności kancelarii w służbie poseselskiej, skarbowego archiwum kancelarii oraz Metryki Litewskiej². Pot-

¹ А. Груша, *Персонал канцелярыі Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV — першай паловы XVI ст.*, „Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта”, 2001, № 1, с. 142-148; tenże, *Функцыі канцелярыі Вялікага княства Літоўскага (40-я гады XV — першая палова XVI ст.)*, „Весці Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі, Серыя гуманітарных навук”, 2001, № 3, с. 81-87; tenże, *Службовы склад і структура канцелярыі Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV — першай паловы XVI ст.*, „Метрыца: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага”, 2001, т. 1, с. 11-45; tenże, *Асаблівасці выдання кніг Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага 30-40-х гадоў XVI стагоддзя*, „Архівы і справаводства”, 2001, № 4, с. 102-107; tenże, *Дакумент Метрыкі ВКЛ на гісторыі справаводства канцелярыі ВКЛ першай паловы XVI ст.*, „Беларускі археаграфічны штогоднік”, 2000, т. 1, с. 204-208.

² M.in. J. Bardach, *O praktyce kancelarii litewskiej za Zygmunta I Starego*, [w:] *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII wieku*, Warszawa 1970; K. Grimsted, *Układ i zawartość Metryki Litewskiej*, „Archeion”, 1980, t. 80; tenże, *Czym jest i czym była Metryka Litewska? (Stan obecny i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego)*, „Kwartalnik Historyczny”, 1985, z. 1; А. Хорошкевич, *Литовская Метрика, состав и пути формирования*, [в:] *Исследования по истории Литовской Метрики: Сборник научных трудов*, Москва 1989, ч. 1.

rzebę naukowego opracowania działalności kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego badacze dostrzegli wiele lat temu (Juliusz Bardach w 1960 r., Anna Choroszkiewicz). Po części zrealizowały ją badania T. W. Topałowej opublikowane w 1992 r.³ Jednak ich wąski zakres chronologiczny, ogólnikowość, a także brak odpowiedniej argumentacji — zdaniem A. Gruszy — podtrzymują aktualność potrzeby badań nad dziejami kancelarii w szerszym horyzoncie czasowym. Autor zwraca uwagę na przydatność badań dotyczących funkcjonowania kancelarii w pracach nad publikacją kolejnych ksiąg Metryki Litewskiej.

Pracę napisano na podstawie dokumentów wydanych przez kancelarię, zamieszczonych przede wszystkim w księgach Metryki Litewskiej, przechowywanych w zbiorach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Dawnych Akt w Moskwie. Wykorzystano także kopię księgi za lata 1516-1518, znajdującą się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zbiorach radziwiłłowskich, a także dokumenty spoza Metryki przechowywane w Archiwum Radziwiłłów w Narodowym Historycznym Archiwum Republiki Białoruś.

W pierwszym rozdziale autor szczegółowo omówił rozwój badań nad kancelarią Wielkiego Księstwa Litewskiego. Podjął także próbę ich oceny. Jako pierwszego historyka zajmującego się funkcjonowaniem kancelarii A. Grusza wymienił Matwieja Lubawskiego, który określił dwa zasadnicze kierunki jej działalności: wpisy dokumentów i udział w pracach skarbu. Uznanie autora zyskała, oparta na bogatej podstawie źródłowej, praca J. Bardacha *O praktyce kancelarii litewskiej*. A. Grusza wskazuje, że znaczenie kancelarii w polityce Wielkiego Księstwa Litewskiego docenił Krzysztof Pietkiewicz, poświęcając jej pierwszy rozdział swoich studiów⁴. Za nadinterpretację należy jednak uznać stwierdzenie białoruskiego historyka o tym, że K. Pietkiewicz wysoko określił rolę kancelarii w kształtowaniu polityki państwa, ale nie pokazał na czym ona polegała⁵. Poznański badacz deklarował tylko w początkowej części swej rozprawy chęć spojrzenia na dzieje urzędu od strony roli, jaką odegrał w kreowaniu polityki Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dalsza część rozdziału to przypomnienie ustaleń Edigijusa Ba-

³ Т. В. Топалова, *Задачи изучения истории великокняжеской канцелярии Жигимонта I Старого периода канцлерства О. М. Гоштольда: (По материалам книг копии Литовской Метрики, 1522-1539 гг.)*, [в:] *Вопросы историографии и источниковедения дооктябрьского периода: Сборник статей*, Москва 1992.

⁴ K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XVI i XVII wieku*, „UAM w Poznaniu. Seria Historia”, 1995, nr 185, s. 13-42.

⁵ W pracy K. Pietkiewicza na str. 13, do której odwołuje się A. Grusza, nie ma takiego stwierdzenia, tamże, s. 13.

nionisa, T. Topałowej, oraz popierającego wyniki dociekań tej ostatniej Andreja Rybakowa.

Nie pominął autor literatury dotyczącej porządku przyjmowania wpisów, a także składu Metryki Litewskiej. Uwzględnił badania Stanisława Ptaszyczego, według których w początku XVI w. rozpoczęto kopiowanie dokumentów sądowych do osobnych ksiąg, co doprowadziło do wyodrębnienia się ksiąg sądowych. Proces różnicowania się ksiąg postępował aż do nieznanego wydzielenia się za panowania Zygmunta „ksiąg sądowych”, „księgi poselstw”, „uchwał sejmowych” oraz „ksiąg listów potocznych”. Iwan Łappo badając księgi Metryki od unii lubelskiej (1569 r.) do śmierci Stefana Batorego (1586 r.) twierdził, że kancelistom brakowało konsekwencji przy wpiisywaniu dokumentów do poszczególnych ksiąg. Najbardziej ze wszystkich badaczy Metryki Litewskiej Aleksander Grusza pochwalił osiągnięcia Mikołaja Biereżkowa, który wysunął teorię o istnieniu segregacji wpisów do Metryki w zależności od tematyki już w najwcześniejszym okresie formułowania się ksiąg kancelarii litewskiej. Porządek wpisów naruszano zaś epizodycznie. Z poglądami M. Biereżkowa nie do końca zgodził się litewski historyk Egidijus Banionis, który zaprzeczał, jakoby osobne księgi poselskie prowadzono od 1480 r. Poglądy M. Biereżkowa i E. Banionisa — w opinii Gruszy — pogodzili wydawcy Metryki, ale ich ustalenia dotyczące składu ksiąg należy uzupełnić. Dokonany przez autora przegląd literatury ukazuje, że najlepiej opracowano problemy prowadzenia i zawartości ksiąg Metryki z drugiej połowy lat dwudziestych XVI w. Mało uwagi poświęcono działalności kancelarii, jej wewnętrznej organizacji, funkcjom, strukturze, składowi osobowemu, oznaczeniu dokumentów, składowi tematycznemu i osobliwościom prowadzenia ksiąg Metryki z lat 30-40. XVI wieku.

Drugi rozdział dotyczy funkcji spełnianych przez kancelarię. Znalazło się w nim kilka oczywistych uwag o kancelarii jako instytucji zabezpieczającej działalność hospodara i panów rady w postaci dokumentów. Do jej obowiązków należało przyjmowanie dokumentów skierowanych do wielkiego księcia oraz przez niego wydawanych. Charakter zabezpieczenia miały również księgi Metryki, gdzie odnotowywano wychodzące z kancelarii dokumenty, a także oświadczenia osób fizycznych i prawnych. Metryka Litewska stanowiła „akumulator” i „schowek prawnej pamięci hospodara” wykorzystywany do prawotwórczej, a także sądowej aktywności najwyższej władzy.

Godne uwagi są poglądy autora na temat związku między nazwami ksiąg a miejscem ich przechowywania. A. Grusza uważa — wbrew panującej w historiografii opinii o wileńskim skarbcu jako miejscu przechowywania ksiąg Metryki — że składowano tam jedynie księgi skarbowe. Stąd ich nazwa — *скарбовыя книги*. Termin używany w odniesieniu do Metryki *книги канцлерские* również pochodzi od miejsca ich przetrzymywania, tj. kancelarii.

Zwrot *книги канцлерские* pojawił się pierwszy raz w 1527 r., dlatego księgi Metryki składowano w kancelarii już w drugiej połowie lat dwudziestych XVI w. Autor wyraża przekonanie, że praktykę tę stosowano także w XV w. Nie określa jednak czy w końcowej jego części, czy też od lat czterdziestych, które stanowią cezurę początkową pracy. Jeśli utrwalony podział ksiąg, proponowany przez A. Gruszę, istniał przez kilka dziesięcioleci, wątpliwości budzi pojawienie się charakterystycznej dla nich nazwy (*книги канцлерские*) dopiero w latach dwudziestych XVI stulecia.

Kolejna część rozdziału drugiego dotyczy zakresu działalności pracowników kancelarii na polu sprawdzania wiarygodności i autentyczności dokumentów. Ich decyzje niekiedy dyskwalifikowały akta z udziału w procesie. Oprócz ciekawych przykładów praktyki kancelaryjnej autor opisał także wpływ instytucji na organizację pracy wielkiego księcia i panów rady, przygotowywanie posiedzeń sądowych hospodara oraz prac przygotowawczych do realizacji postanowień sądu.

Oddzielny kompleks funkcji kancelarii wiązał się z funkcjonowaniem majątków państwowych. Jej pracownicy przyjmowali sprawozdania od arendatorów dochodów państwowych, np. mytników, kluczników, woskowników. Członków kancelarii delegowano do obsady pustowszczyzn, kontroli działalności ciwunów oraz rozpatrywania sporów tych ostatnich z poddanymi. Brali także udział w popisach ludzi putnych, ziem pustych, bojarów, mieszczan, ich majątków, opłat uiszczanych przez nich na rzecz hospodara, a także uczestniczyli w rewizjach zamków. Autor nie zgadza się z poglądami T. Topałowej, według których w drugiej połowie XVI w. skarb był oddziałem kancelarii. Trudno jednoznacznie określić udział kancelaryjnych pisarzy i diaków w pracach służb poselskich, w szczególności posłów, posłańców i gońców. Udział pisarzy i diaków w poselstwach przypada na lata osiemdziesiąte XV w. do pierwszej ćwierci XVI w., co wiązało się z niestabilnymi stosunkami z państwem moskiewskim. Autor przypuszcza, że ich działalność na tym polu ma głębokie korzenie, gdyż przygotowywanie dokumentów dla wysłanników ściśle wiązało się z realizacją poselstw.

Rozdział trzeci, poświęcony strukturze kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego, jest najbardziej istotny i odkrywczy z punktu widzenia badań nad dziejami tej instytucji. Autor ukazał w nim różnice i zakres obowiązków między członkami kancelarii: pisarzami, diakami oraz kanclerzami. Przedstawił także faktyczny zarząd tej instytucji, który początkowo sprawował kanclerz, a następnie przejął pisarz. Kanclerz rzeczywiście zarządzał kancelarią do 1458 r., od tego czasu funkcję tę pełnił wojewoda wileński. Wskutek tego kanclerz — wojewoda wileński, zajmując się przede wszystkim sprawami ogólnopaństwowymi, realnie przestał kierować urzędem. Bezpośrednim rezultatem tej zmiany było pojawienie się faktycznego zarządcy prac kancelarii, tj. najwyższego pisarza, a podczas jego nieobec-

ności, starszego pisarza. Stanowisko najwyższego pisarza piastował zwykle podskarbi ziemski.

Autor w niniejszym rozdziale skorygował poglądy K. Pietkiewicza na temat okresu działalności Iwachny — podskarbiego kanclerskiego Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła (1511 r.), którą poznański historyk ustalił na lata 1514-1516. Grusza uzupełnił także ustalenia Lidii Korczak odnośnie udziału urzędników kancelarii w posiedzeniach panów rady. Słuszny wydaje się pogląd i argumentacja autora recenzowanej pracy na temat rozróżniania funkcji pisarzy skarbowych, dwornych i włości gospodarskich od pisarzy kancelaryjnych. Zdaniem białoruskiego historyka jedynym, co łączyło te rodzaje pisarstwa, była osoba podskarbiego ziemskiego. A. Grusza odniósł się do ustaleń J. Bardacha na temat datacji przysięgi pisarskiej z 1525 r. Według autora recenzowanej pracy pochodziła ona z 1516 r., a związana była z reorganizacją kancelarii i nałożeniem na pisarzy zobowiązania pisania dokumentów tylko z rozkazu hospodara i kanclerza. Według A. Gruszy stanowiła ona reakcję wielkiego księcia na samowolne wydawanie dokumentów przez urzędników kancelarii. Autor zaprzecza poglądom T. Topałowej i A. Rybakowa, według których diacy nie tylko formowali czystopisy i wnosili dokumenty do ksiąg Metryki, ale także uczestniczyli w ich składaniu. O ile techniczny charakter obowiązków diaków nie ulega wątpliwości, to ich prawo do składu dokumentów pozostaje nie potwierdzoną w źródłach hipotezą autora recenzowanej pracy.

W dalszej części pracy autor omówił reorganizację kancelarii w latach 1516-1522/1523. Celem tego przedsięwzięcia było zmniejszenie ilości kadry kancelarii. W tym czasie ograniczono liczbę pisarzy, zarówno ruskich, jak i łacińskich do dwóch, a następnie zwiększono ją do trzech. Wprowadzono także zmiany w rodzajach dochodów pisarskich. Początkowo wszyscy pisarze w jednakowym stopniu uczestniczyli w wykonywaniu podstawowych funkcji kancelarii. Wskutek reorganizacji doszło do zróżnicowania zakresu obowiązków tych urzędników. Pojawiła się wśród nich grupa zaangażowana w obocznych sferach, tj. skarbie i służbie poselskiej. To oni stanowili rezerwowy skład kancelarii i zaczęli zastępować wiodących pisarzy podczas ich nieobecności.

W rozdziale czwartym autor bardzo ogólnie scharakteryzował skład osobowy kancelarii. Podał informacje na temat wykształcenia łacińskich i ruskich pisarzy. Odnotował brak w źródłach informacji o studiach uniwersyteckich ruskich pisarzy, źródła natomiast informują o edukacji wyższej pisarzy łacińskich. Należy dodać, że taki stan rzeczy wynikał z kryzysu szkolnictwa prawosławnego w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVI w. Przejawiał się on w słabej jakości nauczania w szkołach przyklasztornych i cerkiewnych, a przede wszystkim braku ośrodków kształcących na poziomie średnim i wyższym. Dlatego przedstawiciele możnych ruskich rodów

wysyłali dzieci do szkół katolickich i protestanckich. Wydaje się, że takie właśnie motywy miała decyzja Iwana Semenowicza Sapiehy, który swych dwóch synów, Pawła i Piotra, zapisał na Uniwersytet Krakowski. Czasami konsekwencją kilkuletniego przebywania w środowisku katolickim lub protestanckim było porzucenie prawosławia przez przedstawicieli ruskiej szlachty. Sapiehowie stanowią dobry przykład ruskiego rodu, którego reprezentanci odstąpili od prawosławia. Syn Iwana Semenowicza Sapiehy, Paweł, przez pewien czas wyznawał kalwinizm. Dopiero w głębokiej drugiej połowie XVI w. sytuacja szkolnictwa prawosławnego poprawiła się dzięki szkołom brackim, Akademii Ostrogskiej, a jeszcze później także Akademii Mohylańskiej. Brak odpowiedniego kształcenia wśród prawosławnych pośrednio sprawił, że osób tej konfesji nie zatrudniano w łacińskiej kancelarii. Dlatego nie dziwi fakt, że posady łacińskich pisarzy zajmowali katolicy. Nie do końca oczywistym pozostaje prawosławne wyznanie najwyższego sekretarza kancelarii Iwana Semenowicza Sapiehy, który podczas poselstwa do Rzymu miał przyjąć katolicyzm w obrządku wschodnim w duchu unii florenckiej lub katolicyzm łaciński. Autor odnotowuje ten fakt nie w tekście zasadniczym pracy, a dopiero w przypisie do dodatku 6 (s. 182). Ponieważ konfesja Sapiehy budzi wątpliwość, należałoby konsekwentnie, tak jak to uczyniono w tabeli ukazującej terytorialne pochodzenie kancelaryjnych urzędników (dodatek 5), oznaczyć znakiem zapytania. Słusznie Aleksander Grusza stwierdził, że najczęściej ruscy diacy i pisarze wyznawali prawosławie. Niemniej jednak z ostrożnością należy podchodzić do ruskich imion jako kryterium decydującym o przynależności konfesyjnej.

Rozdział czwarty jest nazbyt ogólnikowy, bardzo krótki w porównaniu z innymi, gdyż tylko czterostronicowy, i zakłóca konstrukcję całej pracy. Umieszczony między rozdziałami traktującymi o strukturze kancelarii i osobliwościach organizacji pracy tej instytucji, tematycznie nie komponuje się z nimi. Należałoby zatem z niego zrezygnować, a zawarte w nim informacje zamieścić w formie tabeli w aneksach. Innym rozwiązaniem byłoby uzupełnienie nimi komentarza do dodatku 1 i sporządzenie wyjaśnienia do dodatku 5.

Rozdział piąty poświęcony został osobliwościom pracy kancelarii. Mało uzasadnione wydaje się umieszczenie w tym rozdziale podpunktu pierwszego mającego ukazać specyfikę pracy pisarzy. Konstatacją niewiele ponad półstronicowych rozważań autora jest stwierdzenie, że pisarze pracowali jednocześnie lub na przemian. Poza tym już w rozdziale trzecim poruszano problem liczebności i obowiązków pisarzy, więc może i tam należałoby przedstawić osobliwości ich pracy. Książka obejmuje okres od lat czterdziestych XV w. do połowy XVI w. Natomiast osobliwości pracy pisarzy omówiono przede wszystkim w dwóch pierwszych dziesięcioleciach XVI w., co autor zostawił bez potrzebnego w tym wypadku komentarza.

W dalszej części pracy A. Grusza poruszył kwestię pierwszych, histo-

rycznych nazw ksiąg Metryki Litewskiej. Termin „metryka” pojawił się stosunkowo późno (1528 r.), a księgi Metryki Litewskiej określano pierwotnie m.in. jako *книги господарские, судовые господарские* lub *канцлерские*. Omawiając skład Metryki autor popiera ustalenia M. Biereżkowa, według których do 1522 r., tzn. do początku kanclerstwa Olbrachta Gasztołda, istniały tematycznie wydzielone księgi danin, spraw sądowych, arend, odpraw i poselstw. Jednocześnie autor broni poglądów M. Biereżkowa przed krytyką Ireny Sułkowskiej-Kurasiowej. Polska badaczka twierdziła, że systematyzacja ksiąg Metryki Litewskiej jest wątpliwa, gdyż wzorowała się na kancelarii koronnej, a w niej wpisów w żaden sposób nie segregowano. Grusza nie zgodził się z poglądami K. Pietkiewicza, który także zaprzeczał tematycznej segregacji wpisów w kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pozytywnie należy ocenić próbę krytycznego spojrzenia białoruskiego historyka na dorobek nauki w zakresie prowadzonych przez niego badań. Zastrzeżenia budzi jednak stosowana retoryka. Sformułowanie, użyte przy porównaniu wyników badań I. Sułkowskiej-Kurasiowej i K. Pietkiewicza: *Ад-нак, выражаючыся гэтак жа вобразна, як І. Сулкоўска-Курасёва, можам зазначыць, што некаторыя вучні пераўзыходзяць сваіх настаўнікаў* (s. 104), odbiega od ogólnie przyjętych norm naukowego dyskursu. Trudno także znaleźć związek między „obrazowością” wypowiedzi autora i I. Sułkowskiej-Kurasiowej. Wobec tego, iż autor już wcześniej wyraził wątpliwość wobec ustaleń I. Sułkowskiej-Kurasiowej, cytowana wyżej wypowiedź jest zbędna. Gwoli wyjaśnienia trzeba dodać, że K. Pietkiewicz był uczniem Jerzego Ochmańskiego, nie zaś I. Sułkowskiej-Kurasiowej.

Według opinii A. Gruszy w latach 30-40. XVI w. w dalszym ciągu istniała praktyka prowadzenia odrębnych ksiąg danin, spraw sądowych i poselstw. Autor podjął próbę segregacji ksiąg Metryki według powyższych kategorii. Ustalając zawartość listów sądowych w księgach Metryki nr 15, 227, 19, 231, 30, 29 określił, że ich procent wynosił *прыблізна 60-90%*, co właściwie pokazuje, że w niektórych z nich mogło ich być nieznacznie ponad połowę, w innych zaś blisko 100%. Docenić należy przedstawione w pracy rozważania nad kwestią równoległego prowadzenia przez odrębne zespoły pisarzy i diaków dwóch serii ksiąg Metryki w latach 30. i 40. XVI w.: 17, 20, 24, 31 oraz 19, 21, 23, 231, 30, 29. Aleksander Grusza nie tylko ukazał fragment organizacji i działalności kancelarii, ale także zidentyfikował zaangażowanych w prace nad księgami urzędników. Piątą część pracy zakończono niemalże stronicowym podrozdziałem o finansowym zabezpieczeniu działalności kancelarii. Instytucja nie posiadająca budżetu opierała się o dochody jej urzędników. Pośrednio dostarczały ich myta, pełnione przez urzędników funkcje (m.in. namiestników-dzierżawców, horodniczych, kluczników) oraz opłaty pobierane za wnoszenie dokumentów do ksiąg Metryki i wydawanie wypisów. Dochód pisarski stanowił również *уезд* i *цівунічы-*

na. Wpływ na wynagrodzenie pracowników kancelarii miały także gospodarskie nadania. Zrozumiała jest intencja autora poruszenia zagadnienia finansowania kancelarii w rozdziale dotyczącym problemów funkcjonowania jej jako instytucji. Jednak uzupełnił on jedynie rozważania o dochodach urzędników podjęte już raz w rozdziale trzecim.

W rozdziale szóstym autor omówił oznaczenia dokumentów wychodzących z kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego, m.in. osoby zlecające utworzenie dokumentu, podpisy uwierzytelniające oraz pieczęcie. Przypomniał ustalenia Mitrofa Downara-Zapolskiego mówiące o tym, że za panowania Kazimierza i Aleksandra prawie nie praktykowano podpisywania dokumentów przez książąt. A. Grusza podał, że porównywalnie rzadko miało to miejsce również w pierwszym piętnastolecu XVI w. (księga 8 Metryki). Wymienił także pięć dokumentów nadania danin i arend z tego okresu, na których pojawił się podpis Zygmunta Starego, nie spróbował jednak tych danych interpretować. Dokumenty podpisane książęcą ręką regularnie pojawiały się w 1516 r., co autor trafnie odczytał jako chęć zwiększenia kontroli nad urzędnikami kancelarii. Podobnemu celowi służyło rozporządzenie wielkiego księcia, zakazujące wypuszczania z kancelarii dokumentów łacińskich bez jego wiedzy i podpisu (1526 r.). W praktyce tego nakazu nie respektowano. W latach 1522-1530 gospodar podpisywał się przede wszystkim na świadectwach danin i arend, a prawie pomijał „listy” sądowe. Autor w ten sposób skorygował pogląd wydawców książki Metryki za lata 1522-1530, według których książę osobiście sygnował dokumentację związaną z dochodami skarbu państwa i finansami. Należy podkreślić, że książęcy podpis znajdował się na zaledwie 22% wszystkich dokumentów Metryki z lat 1522-1530. Liczba ich spadła w latach trzydziestych. Fala przyrostu podpisów gospodarskich na nadaniach i arendach miała miejsce za panowania Zygmunta Augusta. W latach 1544-1572 podpisał on 60% dokumentów danin i arend. Kanclerz sygnował dokumenty rzadziej niż władca. Najbardziej systematycznie pojawiał się podpis pisarza. W 1532 r. wielki książę wydał zarządzenie zakazujące wydawania z kancelarii dokumentów bez podpisu jego i pisarza. W celu uwierzytelnienia dokumentów umieszczano na nich pieczęcie. Informację o tym podawano także w formularzu dokumentu.

Ostatni rozdział pracy poświęcony został kompetencjom kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Autor nie zgadza się z poglądami T. Topałowej, według których wileńska kancelaria kanclerska stanowiła samodzielną instytucję. Według A. Gruszy zbyt mało wiemy na temat jej działalności, aby zaryzykować taką tezę. Nie zyskało przychylności autora pracy sformułowanie Michaiła Dmitriewa o dążeniach kancelarii do zapewnienia sobie samodzielności w sprawach notarialnych. Zdaniem autora recenzowanej pracy pisarze faktycznie podejmowali działania bez aprobaty wielkiego księcia, ale zdarzało się to epizodycznie. Należałoby tylko wyjaśnić jakie motywy leżały u pod-

staw takiej aktywności. Większość wpisów dokonywano jednak z rozkazu litewskiego władcy. Z punktu widzenia rozważań nad kompetencjami instytucji i jej członków mało trafne wydają się informacje na temat księgozbiorów pisarzy. Posiadanie ich często nie wiązało się z wykształceniem czy zamiłowaniem do literatury, a stanowiło cenne dziedzictwo, zwykle po męskich przodkach, stanowiące często tylko lokatę kapitału. Nie podano zaś informacji o inicjowaniu przez pisarzy księgozbiorów. Także informacje dotyczące związków małżeńskich dość luźno wiążą się z tematem rozdziału siódmego.

Po zasadniczym tekście pracy umieszczono osiem dodatków. Pierwszy to zaopatrzone w komentarz spis członków kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego: kanclerzy, pisarzy ruskich i łacińskich oraz diaków. W kolejnym aneksie zamieszczono wykaz personelu kancelarii uczestniczącego w poselstwach wraz z datami ich odbywania. Trzeci dodatek, to zestawienie „diaków” i „dworzan”, a czwarty zawiera wykaz terminów przyjazdów wielkiego księcia litewskiego i pisarza — podskarbiego ziemskiego do Polski. Dodatek nr 5 przedstawia regionalne pochodzenie pisarzy i diaków. Kolejny, szósty aneks ukazuje przynależność wyznaniową pisarzy i diaków. Dodatek siódmy to grafik prac ruskich i łacińskich pisarzy w kancelarii w latach 1524-1529. Ostatni załącznik zawiera białe-czarne fotografie dokumentów kancelaryjnych, autografów pisarzy i wielkiego księcia Zygmunta II Augusta, zdjęcie gawiury kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego Mikołaja Radziwiłła oraz panoramy wileńskiej ulicy Zamkowej. Po aneksach autor zamieścił zakończenie oraz spis literatury i źródeł.

Do rąk czytelnika trafiła pierwsza od kilkunastu lat praca poświęcona funkcjonowaniu i składowi osobowemu kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Książka ukazuje zmiany zachodzące w rozwoju litewskiej instytucji przede wszystkim w dwóch pierwszych dziesięcioleciach XVI w. Zawiera także informacje faktograficzne chronologicznie ukazujące okresy piasutowania posad kancelaryjnych przez poszczególnych urzędników. Przepelniona jest jednak obszernymi cytatai i przykładami źródeł, co sprawia niekiedy, że przytłaczają one wartościowe spostrzeżenia autora. Praca byłaby lżejsza w odbiorze, gdyby chociaż ich część została skrócona (gdyż autor najistotniejsze fragmenty zwykle podkreśla kursywą), lub znalazła się w przypisach (np. s. 34, 36, 46 110, 97-99). Pewnym mankamentem pracy jest konstrukcja. Należałoby się zastanowić czy wszystkie rozdziały i podrozdziały zasłużyły na wyszczególnienie w postaci jaką im nadano.

Praca A. Gruszy poprawnie uzupełnia dorobek historiografii w zakresie badań nad praktyczną stroną działalności kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz kompetencji jej urzędników. Stanowi przydatną literaturę dla historyków zajmujących się dziejami kancelarii w XV i XVI ww.

Wioletta Zielecka
(Toruń)